

Iets over preken...

Lekenprekerscursus Ring Zuidwest Nederland, Rotterdam, 14-09-2016.
Yko van der Goot

Liturgie is een heilig spel dat het hele jaar door gespeeld kan worden. Een spel om met ernst, maar liefst ook met enige lichtheid te spelen. Want we spelen in het licht van God. Binnen de regels van het spel is plaats voor bidden, zingen, spreken, stil zijn en luisteren.

Met deze formulering plaats ik de preek in een verband, namelijk de liturgie. Liturgie als *heilig* spel. Daarmee wil ik vooral zeggen dat een liturgie geen 'gewoon' spel is, maar een bijzonder spel. Met *spel* bedoel ik dat liturgie ons in beweging brengt en dat wij met de liturgie meebewegen, van zondag naar zondag, gekleurd door de feesten en hoogtijdagen van het jaar ook door de seizoenen, de jaargetijden, lente, zomer etc.. Die kleur van de dagen en van het jaar zie je in veel kerken ook letterlijk terug: wit, paars, rood, groen, roze en soms zwart.

En dan is liturgie in de praktijk dus: een samenhangend geheel van liederen en gebeden, van preek en stilte, van rituele handelingen en muziek. Een geheel waarmee een christelijke gemeente haar geloof tot uitdrukking brengt. Hoewel de preek of overdenking altijd veel aandacht krijgt is het dus een onderdeel van een geheel. Is heel belangrijk om te beseffen.

Liturgie beweegt met ons mee en wij bewegen met de liturgie mee. Het lijkt me belangrijk om dat 'bewegen' vast te houden. We bewegen ons door het jaar. Dat is één ding, maar de liturgie van elke zondag is ook 'beweeglijk' als het goed is. Natuurlijk hebben we ordening en vormgeving nodig, maar daarbinnen hebben we ons soms wat te veel 'vastgelegd', is mijn idee. Want als je op verschillend plaatsen voorgaat dan merk je dat er bijna overal een soort vaste orde is ontstaan.

De meeste mensen, ook doopsgezinden, zijn gewoontedieren, ook als het om de zondagse liturgie gaat. Ik heb al vaak gehoord: 'Zo doen wij dat hier altijd' of 'dat doen wij hier niet'. Afgezien de vraag wie dat 'we' is in dit geval, zegt het wel iets over de manier waarop wij vaak met de liturgie omgaan. Laten we het spelen niet vergeten....
Nu iets over 'de preek'.

1. Wat is een preek?

'De preek is dat element van de eredienst, waarin de predikant als hoorder onder de hoorders – door middel van een uitleg, dramatisering en toepassing van de Schrift in haar velerlei gestalten en bewegingen – aan de kerkgangers hulp tracht te bieden bij hun eigen communicatie met de bijbel en het evangelie en daarachter aan hun communicatie met God zelf' (Dingemans, Als hoorder onder de hoorders..., AHodH, p. 50).

De definitie is van Gijs Dingemans (hij was tot 1994 hoogleraar praktische theologie in Groningen). Zeg dat maar eens na...

Je kunt ook zeggen, zoals Ciska Stark doet. Een preek is: *het spreken en horen van woorden van Godswege, binnen de context van een viering* (Stark, *Proeven van de preek, PvdP*, p. 29v.).

Ciska Stark is praktisch theoloog en momenteel directeur onderwijs aan de Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam/Groningen. Ze was ook een tijd verbonden aan het Doopsgezind Seminarium.

Of nog een andere definitie. Het is: *de toespraak over een bijbelgedeelte door een theologisch geschoold voorganger in een kerkdienst*. (Firet, *Het homiletisch proces, in: Spreken als een leerling, HHP*, p.94). Jaap Firet was mijn leermeester en hoogleraar praktische theologie aan de VU van 1968 tot 1987.

Wij houden het vanavond op: *de toespraak over een bijbelgedeelte door een voorganger in een kerkdienst*.

Zo simpel houden we het. Want meestal is de voorganger theologisch geschoold maar het kan ook een 'leek' zijn, in dit geval iemand die geen theologische studie heeft voltooid. In het kader van het priesterschap van alle gelovigen is dat een serieuze mogelijkheid, zeker voor doopsgezinden.

Maar in die korte definitie worden al heel wat dingen gezegd:

- we hebben het over *een toespraak*;
- het gaat over *een bijbelgedeelte*;
- er is sprake van *een voorganger*;
- en het gebeurt in een *kerkdienst* (Firet), een *eredienst* (Dingemans), een *viering* (Stark).

Het is dus niet zomaar een toespraak, maar een toespraak binnen het geheel van een liturgie, een dienst of hoe je het maar wilt noemen.

De toespraak, de preek, de overdenking krijgt vaak veel aandacht (ook achteraf in de opmerkingen van toehoorders), maar is dus onderdeel van een geheel. De aanvangspsalm, het lezen uit de bijbel, de liederen en gebeden, de stilte en de zegen aan het eind – dat alles bij elkaar maakt een dienst, bepaalt de sfeer van een dienst.

Het boeiende in de eerste definitie, die van Dingemans, is dat daarin ook over *de hoorders* gesproken wordt en dat jij als voorganger dus 'een hoorder onder de hoorders' bent.

Wie preekt gaat als het ware in gesprek met de bijbel, met zichzelf, met de hoorders en met de tijd waarin wij leven.

Zo kun je de preek dus ook zien als **een ontmoeting**.

Een veelzijdige ontmoeting!

Vanouds noemt men de preek ook wel *homilie* (van Grieks *homilia*: samenzijn, omgaan met elkaar, gesprek, conversatie). (Dingemans, *AHodH*, p. 41 v.). Vandaar het woord homiletiek. Het vakgebied dat zich binnen de theologische vakken bezig houdt met de preek heet *homiletiek*. En zo kun je de preek ook zien als communicatieproces, in dit geval een *homiletisch proces* genoemd (Furet, *HHP*, p.94v.).

De preek is dus een proces van uitwisseling tussen voorganger en hoorders.

2. Wie zijn de hoorders?

De hoorders naar een preek in de kerk zijn niet zomaar een 'publiek' dat toevallig aanwezig is, als min of meer passief toehoorder of toeschouwer. Van de hoorders wordt actieve betrokkenheid verwacht om te willen luisteren en ze zijn in de regel lid van een gemeenschap. Maar als het om de preek gaat zijn ze ook net weer geen 'deelnemer', want dan lijkt het er te veel op dat mensen actief meepraten en bij 'luisteraar' moet je teveel aan de radio denken. Daarom houden we het op *hoorders in de kerk*.

Wie zijn de hoorders? Dat is niet zo simpel, want zoals 'de Nederlander' niet bestaat, zo bestaat ook 'de hoorder' niet.

Voorbeeld.

Als ik zeg: we gaan het over honden hebben. Dan weten we allemaal wat een hond is, we hebben er allemaal een voorstelling van, maar het zijn allemaal andere waarschijnlijk: van herdershond tot pekinnees.

Misschien kunnen we het erover eens worden:

'De hond is een vierpotig dier, vaak gehouden door mensen als huisdier, als gezelschap, voor de jacht of om dingen te bewaken.' (mijn eigen bijeengeraapte definitie).

Maar zo kun je natuurlijk niet elk woord gaan definiëren, zeker niet in een preek.

Ik durf het woord **God** hier haast niet eens te noemen, want dan komen we niet ver vanavond. En toch zul je dat woord waarschijnlijk vaak gebruiken in een dienst en in een preek....

Maar goed. Wat kunnen we wel over 'de hoorder' zeggen? (Ik volg hier in grote lijnen de typologie van Dingemans (*AHodH*, p. 52-65).

- Allereerst is er een grote *diversiteit*.

Je hebt mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, armen en rijken, hoogopgeleiden en laagopgeleiden, politiek geïnteresseerden en politiek ongeïnteresseerden, leidinggevenden en ondergeschikten, sportliefhebbers en sporthaters, optimisten en pessimisten, mensen die veel meegemaakt hebben en mensen die het altijd voor de wind lijkt te gaan, gezonden en zieken. En zo kun je nog even doorgaan.

Er zit zo op het eerste oog weinig lijn in, behalve dat ze allemaal *kerkganger* zijn, d.w.z. dat ze op een zondag een kerkdienst bezoeken. En leeftijd lijkt misschien nog het meest kenmerkend: 55 plus, (maar ook in die groep zit enorm veel diversiteit).

Het is en blijft toch een wel erg grote uitdaging om op één zondag in één preek iedereen te kunnen aanspreken, iedereen in het hart te raken.

3. Wat kun je nou concreet doen als voorganger?

- Oog hebben voor de tijd waarin wij leven. De *sociale, politieke en economische situatie van de wereld* waarin wij leven. Je moet enig idee hebben van de manier waarop jij en je hoorders hier instaan, hoe ze hun tijd ervaren en interpreteren, of ze zich aanpassen of juist verzetten tegen het algemene tijdsbeeld. Dus probeer zelf als 'hoorder onder de hoorders' op de hoogte te blijven van je tijd, via media, kunst etc. en heb er ook oog voor waar je hoorders vooral mee bezig zijn.

- Op de hoogte zijn van *vreugde en verdriet in het leven van je hoorders*: hun feestdagen en hun tegenslagen en problemen. Dat is makkelijker als je voorgaat in je eigen gemeente dan wanneer je ergens anders voorgaat. Maar je kunt soms ook even vooraf informeren.

- Het is ook goed een idee te hebben van *de religieuze tradities waarin mensen* zijn opgegroeid. Vroeger kon je een dorp vaak indelen in doopsgezind, gereformeerd, hervormd, rooms-katholiek, en nog zwaar en licht, orthodox of vrijzinnig. Nu verhuizen we vaker waardoor er mensen vanuit een verschillende religieuze en theologische achtergrond naar je luisteren.

- *Samen met je hoorders in een groepje een preek voorbereiden* is een prima idee (maar of het vaak gebeurt?). Een *nabespreking* waarin hoorders commentaar kunnen geven kan ook nuttig zijn. Eigenlijk biedt de *Open Ruimte* vanouds een goed moment om samen in gesprek te gaan, maar in de praktijk werkt dat niet overal.

- En dan moet je ook bedenken dat je moet spreken in een *taal die iedereen verstaat* (ja, ook duidelijk spreken, goed articuleren), maar vooral geen betoog vol wetenschappelijke termen afsteken, maar mensen toespreken, aanspreken. De vorm van je preek is daarbij ook belangrijk (Nico ter Linden geeft mooie tips, *Alleen maar vrije tijd. Een dominee over zijn vak, Amvt, p. 81*)

- Bedenk dat wat je zegt *niet per se direct geaccepteerd* wordt: soms roepen je woorden (maar ook: je accent, je gebaren, je lichaamstaal!) weerstand op bij hoorders. De hoorder hoeft natuurlijk niet allemaal zomaar te slikken wat jij zegt, ook al ben je samen in de kerk. Een beetje kritiekbestendig moet je ook zijn!

Je kunt uiteindelijk hooguit streven naar een soort *pluriformiteit, veelvormigheid* in je preken: de ene keer richt je je wat meer op de ene groep en de andere keer op een andere. Je kunt wisselen in het onderwerp dat je aan de orde stelt, je kunt je best doen binnen één preek meer dan één groep te bereiken.

4. Er zijn verschillende verwachtingen bij de hoorders. (Dingemans, *AHodH*, p. 52)

- Waarom gaan mensen naar de kerk?

Je kunt hieraan denken: Om het goede nieuws van de bijbel te horen; om verrast te worden door woorden en gebeden; om lekker mee te zingen; om zingeving te zoeken; om inspiratie op te doen voor de week; om moed uit te putten; om God te ontmoeten moeten.

Iedereen pikt op wat hem of haar raakt in zijn of haar eigen specifieke situatie.

Ook daarom moet een predikant pluriform proberen te preken: verschillende accenten leggen, soms meer nadruk op vernieuwing en verandering, soms meer op onze plaats in de traditie.

Toch is er ook *een soort gemeenschappelijke verwachting*: mensen zoeken woorden, beelden, gedachten, voorbeelden en verhalen, die ze kunnen gebruiken om hun eigen levensverhaal te scheppen en ook voor het verhaal dat ze als het ware *samen met God* schrijven.

Daarvoor zoeken mensen elementen uit de preek en interpreteren die voor zichzelf. Ieder mens heeft een eigen geschiedenis met God.

Daarom nog iets vanuit 'theologisch oogpunt' over de hoorder.

5. Theologisch kun je verschillend denken over de mens.

- Hoe zie je mensen in de kerk *theologisch*?

Ik noem een voorbeeld: alle mensen zijn zondaars.

Hoe zou je mensen vanuit theologisch oogpunt ook kunnen zien?

Ik noem nog wat: verlost zondaars; mensen die Gods licht ontvangen; Gods bondgenoten; Gods volk onderweg; mensen die de weg kwijt zijn in deze warrige wereld; mensen op zoek naar inzicht en bevrijding, vaak vol vragen, twijfels en angst. En wie weet zijn er ook mensen die uit dankbaarheid komen, omdat ze iets moois ervaren hebben of hopen te ervaren in de kerk (deze categorie mensen kwam ik in de boeken niet zo veel tegen).

En daar komt bij: hoe zie ik mijn rol hier? Al naar gelang jouw theologische visie zal je preek ook variëren. Want wat doe je met zondaars?

Dan roep je op tot bekering, maar bij de andere voorbeelden:

je wijst op de genade, de goedheid van God waaruit je leeft;

je roept mensen op om mee te werken aan de voltooiing van Gods schepping; je bemoedigt mensen om samen een weg te vinden, ook in de chaos; je helpt mensen om te gaan met vragen en twijfels; je helpt ze hun bestaan te verdiepen en te verrijken. En je helpt mensen om ruimte te geven aan hun vreugde en dankbaarheid.

6. Wat voor soorten preken zijn er?

We kunnen het nog hebben over verschillende preektypes. Dat hangt ook samen met je theologische visie op de mens.

Je kunt dan denken aan (zie bij Stark, *PvP*, p. 236-243):

- de preek als *verkondiging* (kerygmatisch): aanzegging van heil.

Gericht op bekendmaking, bevestiging en verwerking van de actuele betekenis van Gods heilshandelen voor de hoorder.

Taalvorm: betogend, gericht op overtuigen.

- de preek als *onderwijzing* (didactisch): inwijding, inoefening van het heil.

Gericht op verstaan, overwegen, inoefenen en navolgen van Gods richtinggevendende bedoelingen en aanwijzingen voor het heil.

Taalvorm: informerend, argumenterend, vertellend, gericht op leren.

- de preek als *oproep en appèl* (paracletisch). Komt dicht bij 'vermaning'.

Gericht op het gestalte geven aan het heil in relatie tot de mens in een specifieke situatie.

Taalvorm: aanvoegende wijs en imperatief. 'Moge het zo zijn dat...', 'gij zult...'. Nadruk op ethiek, het goede handelen van de hoorder.

Je kunt deze drie vormen zien als *min of meer eenzijdig*. Het initiatief ligt hier allereerst bij de spreker, de voorganger: die verkondigt, onderwijst of doet een appèl. In zeker zin is dat *eenrichtingsverkeer*.

Er moet een 'boodschap' *meegedeeld* worden.

Maar juist in dat *mee-delen* zit het omslagpunt. En zo kom je dus bij de preek als *ontmoeting*.

Een ontmoeting met veel aspecten. Daar hadden we het over.

Preken is een sprong in het diepe in het besef dat God een mysterie is.

Preken is steeds weer nieuwe ontdekkingen doen.

Een paar citaten tot slot.

- Een citaat van mijn leermeester aan de VU Jaap Firet:

'Hoe er ook geprekeerd wordt, als de aanwezigen niet telkens het gevoel krijgen, dat er iets gebeurt waardoor ze een Stem gaan verstaan, die werkelijk een weg wijst naar leven en waarheid, dan is het een zinloze bezigheid.' (Firet, *Sterft de preek?*, *Spreken als een II*, p. 119)

- Nico ter Linden (*Amt*, p. 66 v.):

'Preken is wat de Schrift ook doet: cirkelen om een geheim. De bijbel doet dat vooral met verhalen, en die hebben met gedichten gemeen dat ze vol dubbele bodems zitten. Ze zijn kunstzinnig en gedreven gecomponeerd en die schat mag je ontsluiten.

Dat is een grote verantwoordelijkheid, want je hebt goud in handen en dat moet afstralen op je vertolking. Neem daartoe de tijd, eerst in je studeerkamer, daarna op de kansel. De ene preek lukt natuurlijk beter dan de andere, maar er moet in ieder geval stevig aan gewerkt zijn.

En laat geen mens je wijsmaken dat je niet langer dan vijftien minuten mag preken. Wat is dat voor onzin. Bij een bevlogen prediker is het jammer wanneer hij na een half uur ophoudt, een lui leeghoofd verveelt al na drie minuten.'

- En dan Dingemans (*AHodH*, p. 223). In zijn boek over de preek geeft hij op de laatste bladzij deze tip: 'Laat men ophouden als men aan het eind gekomen is.'

Doe ik..

Literatuur:

G. D.J. Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders... Een hermeneutische homiletiek*, Kampen 1991

J. Firet, Het homiletisch proces, in: *Spreken als een leerling. Praktisch-theologische opstellen*, Kampen 1987, p. 94vv

Idem, Sterft de preek?, in: *Spreken als een leerling. Praktisch-theologische opstellen*, Kampen 1987, p. 119 vv

Nico ter Linden, *Alleen maar vrije tijd. Een dominee over zijn vak*, Amsterdam 2010

Ciska Stark, *Proeven van de preek. Een praktisch-theologisch onderzoek naar de preek als Woord van God*, Zoetermeer 2005